

כללי הגר"ח מבריסק בביאור הרמב"ם

א. כללים בהם מסכים הגר"ח עם המפרשים	ו. גירסאות ברמב"ם
ב. קביעת סדר ההלכות ברמב"ם	ז. סתירות בין משנה תורה לפירוש המשניות
ג. 'לומדות' במשנה תורה	ח. הרמב"ם והירושלמי
ד. השמטות במשנה תורה	ט. סיכום
ה. הרמב"ם וניסוח הגמ'	

במאמר זה אסקור את כללי משנה תורה להרמב"ם במשנתו של רבינו חיים הלוי מבריסק, כפי שעולה מספרו הגדול על הרמב"ם. לכל מפרש יש כללים המנהיגים את פירושו, וכך גם להגר"ח היו כללים שבהם השתמש להסביר את דברי הרמב"ם, ובמאמרנו ננסה לסדר אותם. הגר"ח לא כתב במפורש את כלליו, ולכן מגמתנו להוציאם מתוך ביאוריו.

אנסה להראות איך כללי הגר"ח בביאור דברי הרמב"ם, פעמים רבות נובעים באופן ישיר משיטתו הידועה לחלק בין 'שני דינים' בהבנת הסוגיות. לכן פעמים רבות הגר"ח חולק על כללי המפרשים הקודמים לו ברמב"ם, וכל זה נובע משיטתו החדשה ב'לומדות'. ואמנם עצם שיטת הגר"ח ב'לומדות' מפורסמת, אך לא ידועה כל כך העובדה שמפני זה יש לגר"ח כללים פרשניים שונים מהמקובל בביאור הרמב"ם.

לכל כלל שניסחתי, הבאתי דוגמא אחת או שתיים מדברי הגר"ח עצמו, ובסופו ציינתי לעוד מקומות בספרו שכלל זה מופיע. אין כוונתי לשלמות העניין, אלא להעיר לב הקורא. הלומד כסדר בספר חידושי רבי חיים הלוי על הרמב"ם, ימצא כללים אלו מופיעים תדיר.

א. כללים בהם מסכים הגר"ח עם המפרשים

נתחיל בכללים שבהם מסכים הגר"ח עם גדולי מפרשי הרמב"ם:

1. כתב היד מלאכי (כללי הפוסקים, כללי הרמב"ם והראב"ד והסמ"ג, אות ג) בשם ספר משפטי שמואל והמגדל עוז: "כל דברי הרמב"ם הם בתכלית הדיוק, ויש לדקדק ולפלפל בדבריו כאשר תוכל לדקדק בגמ' עצמה". וברור שכן הוא גם שיטת הגר"ח.

2. עוד כתב (שם, אות יג): "ידוע ומפורסם שדרך הרמב"ם בחיבורו לפסוק כאם תמצא לומר... שזו היא שיטת הגאונים וכ"כ הרא"ש בפ"ק דקידושין סי' ז' שדעת הרמב"ם כדעת הגאונים שכל את"ל הוי כמו פשיטותא". וכך סובר הגר"ח, וכמו שכתב בהל' שגגות (יג, ד): "ודעת הרמב"ם בכמה מקומות דאת"ל הוי פשיטותא".¹
3. ידוע שהיכא שהרמב"ם כותב 'יראה לי', כוונתו לומר דין שאינו מפורש בגמ', וכמש"כ המהר"ם פאדווה בתשובותיו (סימן כג): "אין דרך הרמב"ם לכתוב דבר חדש מדעתו, אפילו דבר פשוט, אם לא במה שמפורש בהדיא בתלמוד בבלי וירושלמי או תוספתא. וכשכותב דבר חדש מדעתו כותב בלשון 'יראה לי' כנודע דרכו בקודש".² והגר"ח מסכים לזה, וכפי שכתב בהל' ביאת המקדש (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, ביאת המקדש א, טו):

וזהו דכתב הרמב"ם דין זה דלוקה על מן המזבח ולפנים בלשון 'יראה לי', ואע"ג דלדעת הרמב"ם הוא זה מתני' דכלים והסוגיא דיומא דמעלות דאורייתא, אלא דהוה אמינא דאיסורן הוא מהלכה דאין בזה מלקות, לזה כתב 'יראה לי' דיש בה גם מלקות.

דהיינו, הרמב"ם פסק שכהן שתוי יין שנכנס לעזרה מן המזבח ולפנים, חייב מלקות. והגר"ח הסביר שאיסור זה נלמד מכח צירוף שני מקורות, אחד מהמשנה ואחד מהגמרא, וע"ז הוה קשיא להגר"ח לשון הרמב"ם שכתב 'יראה לי', והלא דין זה הוא מכח דיוק המקורות? והגר"ח הסביר שאכן החיוב מלקות הוא חידוש של הרמב"ם שאין לו מקור בגמ'. נמצא שלפי הגר"ח אע"פ שההלכה באה מדיוק המשנה והגמ', אין לומר 'יראה לי', כיון שלהבנתו לשון זו אינה שייכת כאשר הדין נלמד מדיוק הסוגיה, אלא רק כשהדין מחודש לגמרי.

4. יסדו בעלי הכללים, שבכל מקום שאין הראב"ד חולק על הרמב"ם, אות היא שמסכים עמו. דהיינו שהשגות הראב"ד הן שלימות על כל משנה תורה, ולא מקוטעות. וכ"כ המשנה למלך (כלאים ט, יא): "ואם הראב"ד חולק עליו... א"כ היה לו להשיגו בעיקר הדין. מאחר ששם לא השיגו והשתיקה כהודאה דמי".³

- 1 ראוי להעיר עמש"כ הגר"ח שם: "אלא דצ"ע בחלב ודם, דהתם קרבנן שוה וגם שם פסק הרמב"ם בסתמא דמצטרפין, וצ"ע. וי"ל דהשגת הראב"ד היא רק על חלב ודם". אך דין זה לא נזכר ברמב"ם כלל (!), וכפי שהעיר הגרי"י פישר בגליונו, הובא בחידושי הגר"ח על הרמב"ם מהדורת 'אור עולם'.
- 2 הגרי"ח סופר (תפארת יצחק סי' טו; מנוחת שלום ה, כא) חולק בזה, וביאר שכל הלכות הרמב"ם יוצאים מהגמ', וכוונתו בכותבו 'יראה לי' היא שההלכה אינה מפורשת בגמ' אלא יוצאת מדקדוק הסוגיה.
- 3 וכ"כ השדי חמד (ו, ו) בשם כמה אחרונים: "הראב"ד, כלל מוסכם הוא כי במקום שלא השיגו

והגר"ח מסכים לזה: בהל' ביאת המקדש (א, טו), השיג הראב"ד על דין הרמב"ם, שכהן שיכור הנכנס לביהמ"ק עובר בלאו אפילו אם לא עבד עבודת המקדש. והקשה הגר"ח למה לא השיג הראב"ד על אותו דין המובא ברמב"ם להלן (שם ו, א) לגבי כהן בעל מום (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, ביאת המקדש א, טו):

אשר לפ"ז צ"ע למה לא השיג הראב"ד גם בבעלי מומין, כיון דבין האולם ולמזבח שוה לשאר כל העזרה, א"כ הרי בעל כרחך דגם בעלי מומין אין איסור כניסתו שם רק ממעלות דרבנן. וצ"ל דסמך על מה שהשיג בפ"א גבי שתויי יין, כיון דתרווייהו חד מילתא הויין, וחדא השגה היא ביסודה, דבין האולם ולמזבח קדושתו מדבר תורה שוה לקדושת שאר כל העזרה, וצ"ע.

ומבואר דלפי הגר"ח באופן עקרוני אף במקום שכבר נחלק הראב"ד על הרמב"ם, היה צריך לחזור ולחלוק עליו בכל פעם שאותו הדין חוזר ונשנה, ולא אמרינן שכבר גילה שיטתו בזה ודיו.⁴

ואולי מפני שהשגות הראב"ד הם ספר שלם ומוגה לשיטת הגר"ח, חלק נכבד מחידושי הגר"ח בספרו הם לבאר את שיטת הרמב"ם במקום שיש בו השגת הראב"ד (דלא כבנו הגרי"ז בספרו על הרמב"ם, שאינו מתמקד הרבה במחלוקות הרמב"ם והראב"ד). באופן שיש לומר, במעט גוזמא, שספרו של הגר"ח הוא לא רק על הרמב"ם, אלא בביאור דברי הרמב"ם והראב"ד.⁵

להרמב"ם סבירא ליה כותיה... ומכח כלל זה רבים מנכבדי אר"ש המה ראו כן תמהו בכמה מקומות שכתבו הפוסקים בשם הראב"ד היפך סברת הרמב"ם, דאמאי לא השיגו בהשגותיו... והביא דבריו הרב דברי מנחם שם אות א'. וכתב בשם הרב מ"ז דלא אתמר האי כלל אלא כשלא מצינו במקום אחר דחולק, אבל כשמצינו דחולק על הר"מ לא קי"ל האי כלל. ולענ"ד יש לפקפק קצת, דא"כ כלל מאי אהני, ובכל מקום יש לנו להסתפק שמא כבר גילה דעתו במקום אחר דס"ל בהיפך ואמטו להכי לא השיגו". אכן כבר שדא ביה נרגא בכלל זה הגרי"ח סופר (כנסת חיים, דף 9), מהרבה מקומות שידוע משאר ספרי הראב"ד שהוא חולק על הרמב"ם, אך לא השיגו בהשגות, וכפי שרמזו לקושיא זו השד"ח הנ"ל.

4 וכן כתב הגר"ח בהל' אישות (ב, ט): "אלא דצ"ע דלמה לא השיג זאת הראב"ד בפ"ב שם, דשם הוא עיקר הך דינא ברמב"ם דהרי הם כסימנים רק משעת לידה, ולמה השיג רק הכא בפ"ט". וכן בהל' שמיטה ויובל (יב, טז): "וצ"ע למה לא השיג גם ע"ז שכתב הרמב"ם דבביאה שלישית יתחילו למנות שמיטות ויובלות".

5 ועי' בהל' שמיטה ויובל (ט, ו) שביאר למה הראב"ד הקשה מהירושלמי ולא מהתוספתא עצמה. ובהל' ביאת המקדש (ב, ה), וכן בהל' טומאת מת (ז, ד) הקשה סתירה בין השגות הראב"ד בשני מקומות. וכן בהל' גזילה ואבידה (ט, א), ובהל' רוצח ושמירת הנפש (ט, טו בד"ה השני) ביאר שיטת הראב"ד.

ב. קביעת סדר ההלכות ברמב"ם

מפורסם בקרב הלומדים שיש לדייק לא רק מלשון הרמב"ם אלא גם מאופן קביעת מיקומה של ההלכה, הן לגבי סידור המשפטים באותה הלכה, הן לגבי סדר הפרקים, והן לגבי השאלה בתוך איזה עניין מופיעה ההלכה. וככל הנראה הגר"ח הוא ממייסדי שיטה זו, ואינה רווחת בכתבי מפרשי הרמב"ם הקודמים. שיטה זו נובעת ישירות מדרכו של הגר"ח לחלק את ההלכה ל'שני דינים', שכן כדי לגלות באיזה חלק של ההלכה איירינן הכא, יש לעיין איפה קבע הרמב"ם הלכה זו.

ויש לציין משה"כ זקנו, הגר"ח מוולוז'ין (ספר חוט המשולש, סי' י): "כל בקי בדרכו [של הרמב"ם] יודע שרוב כוונתו נלמד ע"י לדרוש סמוכין בדבריו".

נביא מספר דוגמאות לכלל זה:

א. בחידושו הידוע של הגר"ח בהל' תפילה, לגבי תרי אופני כוונה בתפילה, הקשה הגר"ח על סתירה ברמב"ם. בפ"י כתב הרמב"ם שכוונה בתפילת עמידה היא לעיכובא רק בברכה ראשונה, ואילו בפ"ד סתם דבריו, ומשמע שכוונה מעכבת בכל התפילה. הגר"ח הציע שיש שלשה מיני כוונה: פירוש המילות, כוונה שהוא עומד לפני ה', וכוונה מדין מצוות צריכות כוונה. הכוונה הראשונה לעיכובא היא רק בברכה ראשונה, והשתיים האחרונות הן קבוצה ביחד, והן מהוות את עיקר התפילה, ולכן מעכבות בכל התפילה.

והגר"ח תלה ביאור זה בחלוקת הרמב"ם את העניין לשני פרקים נפרדים (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, תפילה ד, א):

והנה בפ"ד גבי כוונת שידוע שהוא מתפלל, כתב הרמב"ם ז"ל כוונת הלב כיצד כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה, מצא דעתו משובשת ולבו טרוד אסור לו להתפלל עד שתתישב דעתו. ובפ"י שם לא כתב הרמב"ם רק חד גוונא, מי שהתפלל ולא כיון לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואינך תרי בבי שימוד דעתו אם יכול לכוון וכן הא דבלא כיון הוי כלא התפלל השמיט. ונראה דדעת הרמב"ם דשני מחלקות הן בתפלה, זאת הכוונה שהוא מכוון ומכיר שהוא עומד בתפלה, דזה הוי משום דין מתעסק ומשום דין מצות צריכות כוונה, דזה הדין והעיכוב הלא נוהג בכל התורה ובכל המצות לחוד. וכוונת פירוש המלות לחוד.

דהיינו - פ"ד הוא ביאור העניין של תפילה ביסודו וזהו הכוונה שהוא עומד לפני השם ושהוא עושה מצווה, ופ"י הוא רשימת ההלכות הפרטיות הנצרכות לקיומה, וזה כולל כוונת פירוש המלות. ומפני הרכבת העניין חילק הרמב"ם את שני אופני הכוונה בהלכותיו, והביאם על פני שני פרקים איפה שהם שייכים ביותר.

החזו"א חולק באופן כללי על דיוקים בדרך זו, וכן בגיליונותיו על חידוש זה הקשה על כל הנחת קושיית הגר"ח שיש סתירה ברמב"ם, וכתב שהרמב"ם נקט סידרא דגמ', ואין לדייק כחידושו של הגר"ח: "וכן בגמ' לא תניא בחד דוכתא, ויש בדברי הר"מ העתק מאמרי חז"ל בהפלגת הכוונה, אבל אין כולם מעכבים".⁶ וכן הקשה עליו הגרא"מ שך בס' אבי עזרי (תפילה ד, ט): "ואני מתפלל בזה, לחדש חידוש כזה מאיזה משמעות מלשון הרמב"ם שאינו מוכרח כל כך, שהרמב"ם מסתמך ממקום אחד על השני, כמו שכתבתי שבהרבה מקומות כיוצא בזה".

לפי החזו"א והרב שך, אין לדייק מסידור הלכות אלו לגבי פרטי אופני הכוונה. ואף הגר"ח מסכים למש"כ הרב שך, שלפעמים הרמב"ם סמך על מה שכתב במקום אחר,⁷ אלא שנראה דלפי הגר"ח ביאור לשון הרמב"ם באופן דייקני עדיף מאשר לומר שהוא סמך על מה שכתב במקום אחר. וכן מצינו בעוד מקומות שהגר"ח מנסה לבאר את לשון הרמב"ם באופן דייקני על אף הדוחק שביאורו מעלה.⁸ לכן גם כאן העדיף את חידושו שהולם את לשון הרמב"ם בדקדוק, על פני הביאור המרווח.

ב. בהל' עירובין כתב הגר"ח לחקור בדין של "מספיקא לא נחתא ליה קדושא", שמי שהקדיש את כיכרו שיהיה קדוש למחרת ביום השבת, יכול לעשות עירוב תחומין עם הככר בשביל שבת זו, מפני שבין השמשות שבין יום ששי לשבת אינו קודש עדיין מספק. וחקר הגר"ח האם דין זה הוא בכל הזמן של בין השמשות, שמכיון שהוא ספק

6 וכן בספרו חזו"א (או"ח נא, ד) כתב כן לגבי דיוק אחר. ועי' בזה בס' דברי יעקב עמ"ס שבת (עמ' מז, סי' ב) שהחזו"א לא סבירא ליה לדייק ממקום קביעת ההלכה ברמב"ם.

ואפשר שזו גם כוונת היד מלאכי (אות ה) שכתב בשם הפר"ח (יו"ד סי' צט, סק כ"א): "אין להוציא דין ממה שהרמב"ם מביא דין א' במקום זה ולא הביאו במקום אחר. כגון דין דשייך לענין תרומה וגם למאכלות אסורות, אין לנו לומר מדהביאו דיני תרומה ש"מ דבמאכלות אסורות לא ס"ל הכי, כי כבר נודע שאין דרכו של הרמב"ם לחדש דינים, רק להעתיק דיני התלמוד כצורתם וכלשונם כל אחד ואחד על מקומו וכנו".

7 בהל' מאכלות אסורות (ד, ג) כתב: "דכל הפרק הכא איירי רק בדין חיובא דנבילה, ובדין מה מיקרי נבלה סומך על מה שכתב בהל' שחיטה דשם מבואר כל דיני נבלה וכמו שכתבנו".

וכן כתב בהל' טומאת מת (ז, ז): "ולכן אתי שפיר מה דכתב הרמב"ם להך דינא הכא בפ"ז, וגם לא הביא החילוק של מחציה ולפנים ומחציה ולחוץ, משום דרק עיקר הדין אתי לאשמעינן דגם גבי קבר איכא להך דינא דתלים כמו גבי אהל, ולכן כתבם הכא בפ"ז דאיירי בהלכות קבר, ופשוט דגם הכא בעינן כל הדינים המבוארים באהל ואין צריך להביאם בהדיא".

ובהל' בכורות (ו, י) כתב הגר"ח שהרמב"ם חילק בין יורש אחד לשני יורשים, מבלי לפרשו.

8 עי' מה שכתבתי ב'ירושתינו' (כרך יג), במאמר "מחלוקת הגר"ח מבריסק והגרי"י ויינברג בעניין הפלת עובר".

יום ספק לילה, אין הכנר קדוש עד שעת צאת הכוכבים שהוא לילה וודאי, או שדין זה מיוחד רק לרגע שבו היום מתהפך ללילה, אך הדין הרגיל של בין השמשות שהוא ספק כן חל.

הגר"ח הכריע כצד השני מכח סידור ההלכות ברמב"ם (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, עירובין ו, טז):

ונראה זה מבואר מהא דלא הוזכר ברמב"ם בהל' ערכין הך דינא, שספק בין השמשות לא נחתא ליה קדושה והוא חולין ודאי, ש"מ מזה דספיקא דכל בין השמשות כולו נידון כשארי ספקי דעלמא דהוא ספק הקדש, והא דמספיקא לא נחתא ליה קדושה לא נאמר רק על הבין השמשות של כהרף עין שזה נכנס וזה יוצא. ולפ"ז נמצא דבעיקר ההקדש הוי כל הבין השמשות הקדש ספק, ולא איכפת לנו שוב מה דלא נחתא ליה קדושה בהרף עין דזה נכנס וזה יוצא, כיון דעכ"פ הוא הקדש ספק משום הספק השני של בין השמשות שמא הוא ודאי יום או ודאי לילה, וליכא מזה נפקא מינה לדינא רק לענין עירוב דקנית עירובו תלוי בהך כהרף עין, ולהכי הוא דכתבו הרמב"ם הכא והשמיטו בהל' ערכין.

וראה בהערה רשימה של עוד מקומות שבהם הגר"ח משתמש בכלל זה.⁹

9 בהל' חמץ ומצה (ו, ה) חידש הגר"ח פרט הלכה לפי הרמב"ם ע"פ מיקום ההלכה: "והא דכתב בסתמא דאם יש בה טעם דגן יוצאין בה ידי חובת מצה, היינו משום דהכא איירי הרמב"ם רק בעיקר הדין לחם דלא בטיל ע"י תערובתו עם האורז".
וכן בהל' סוכה (ד, יא) דייק הגר"ח מכך שלא הביא הרמב"ם עניין גוד אסיק בהל' שבת, והביאו רק בהל' סוכה, דבאמת אין צריכים לדין גוד אסיק לגבי מוציאה בשבת.
ובהל' מעילה (ח, א) כתב הגר"ח: "א"כ הא הוה ליה לכתוב זאת בהל' שכירות, דהתם הוא מקום הדין דחסימה, ומדכתב זאת בהל' מעילה ש"מ דבלאו הקרא דדישו הוה אמינא דמותר גם בשל הקדש".

ובהל' מעשה הקרבנות (יט, יג) כתב: "ונראה דזהו משום דשם פסק עיקר הדין דמתנות האחרונות יש בהן דין זריקה להתחייב עליהן בחוץ, משא"כ הכא דמיירי בדין הדם".
וכן בהל' נערה בתולה (ב, ג): "ואכתי יש לדקדק, דבבושת וצער של אונס ומפתה הרי כבר מבואר ברמב"ם הלכות נערה בתולה דהרי הן של אב, והכא בהלכות חובל ומזיק איירי רק בדין שארי חבלות, וא"כ הא שפיר נקט הרמב"ם בסתמא דהרי הן של הבת".
ובהל' פסולי המוקדשין (ג, ח): "כיון דשני דינים נפרדים הם, דהך דאם ירדו יעלו תלוי בדין לחמו של מזבח, ובוהו סגי במשילת האור לבד, משא"כ לענין היתר אכילתו סובר הרמב"ם דהקטרת כולו הוא שמפקעו מידי איסורו, וע"כ בעינן דוקא משלה האור ברובו, דרובו ככולו".
ובהל' טומאת מת (כד, ד) ביאר שיש חילוק בין הל' טומאת מת העוסקת בדיני אהלות, לבין הל' נזירות והל' שגגות ששם איירי הרמב"ם בדיני ספק טומאה. ולפ"ז ביאר ביחס לאופן "שהטומאה

ואף שאנו עסוקים בביאור הגר"ח, ראוי לציין שכלל זה רווח גם בחידושי בנו הגרי"ז, והוא לאבן פינה בספר חי' מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם. ומכל כללי הגר"ח שנסקור להלן, כלל זה הוא היחיד שנמצא בתדירות אצל הגרי"ז.

ג. 'לומדות' במשנה תורה

1. לשונות של 'לומדות' ברמב"ם

הרמב"ם כתב את ספרו משנה תורה כדי לפסוק ולהורות הלכה, ובודאי עיקר דבריו הם הלכה למעשה. אלא שברור שגם הרבה פילוסופיה, ודברי מוסר והשקפת החיים נכללו ג"כ במשנה תורה. הגר"ח סובר שהרמב"ם כלל גם 'לומדות' והסבר ההלכות, כדרכו של הגר"ח ממש, בלשונו בפסיקת ההלכה. כך שלפי הגר"ח יש מילים ברמב"ם שכל מגמתם הוא הבנה בלומדות, ולא הלכה למעשה.

לדוגמא, כתב הרמב"ם בהל' איסורי מזבח (איסורי מזבח ג, י):

המקדיש טומטום ואנדרוגינוס וטריפה וכלאים ויוצא דופן למזבח ה"ז כמקדיש עצים ואבנים, לפי שאין קדושה חלה על גופן והרי הן חולין לכל דבר וימכרו ויביא בדמיהם כל קרבן שירצה, ואין כבעל מום שבעל מום יש במינו קרבן.

הרמב"ם מנה כמה מיני בהמות הפסולות לקרבן, ופסק שאם הקדישן אין בהם קדושת הגוף. והוסיף שיש חילוק בין פסולים אלו לבעל מום, שפסולים אלו אין במינם בהמה הראויה ליקרב בכלל, משא"כ בעל מום שבמינו יש כשרים לקרבן. ולא ברורה כוונת הרמב"ם בהוספה זו, ובפרט שאין קדושת הגוף חלה על בעל מום קבוע.

הגר"ח הסביר שכוונת הרמב"ם לתרץ מאי שנא בהמה טריפה וכדו' מבעל מום עובר, בלי נפק"מ להלכה.

בתחילה חקר הגר"ח מה הטעם לכך שאין מקדישים בהמה בעלת מום. בפשוטו הוא מפני שאינה ראויה למזבח, אך קשה לפי הטעם הזה למה מקדישים בעל מום עובר, ומאי שנא מום קבוע ממום עובר, הרי שניהם פסולים למזבח עכשיו. לכן הציע הגר"ח ביאור אחר, שמכיוון שהקדש נפדה במום, יוצא שהמום הוא סתירה לעיקר הדין של קדושת הגוף, "דיסוד קדושת הגוף היא דבר שאין בו פדיה". אם כן מום עובר שאין בו

נשלמת עד מחצית הכותל בצמצום, דטומאתה מספק משום טעמא דאי אפשר לצמצם, ולהכי הוא שהשמיטה הרמב"ם, משום דסמך בזה על דין ספק טומאה שפסק הרמב"ם בפ"ט מנזירות ובפ"א משגגות, והכא לא קחשיב רק הנך דאהלן הוא רק מדברי קבלה".

החסרון הנ"ל לעולם, אינו נפקע מקדושת הגוף ויכול להקדישו. ובוזר ביאר הגר"ח את הוספת הרמב"ם (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, שם):

ולפ"ז בהנך פסולים דטריפה וכדומה שאין בהם דין פדיה, ממילא אם היו שוין למום הוה חיילא קדושה עלייהו, ומדלא חלה קדושה עלייהו בע"כ דפסולן שאני מפסולא דמום, וזהו שכתב הרמב"ם ואינו כבע"מ מפני שאין במינן קרבן, ר"ל וע"כ לא חלה קדושה עלייהו מצד עצמותן דלא חזיין לקרבן, ואע"ג דאינו בני פדיה.

לפי הגר"ח, הרמב"ם התקשה למה אין יכולים להקדיש טרפה וכדו', מדוע לא נאמר שמכיוון שאין בהם פדיה יחול ההקדש? ותירץ הרמב"ם, שישנו חילוק נוסף בין טרפה וכדו' לבעל מום עובר, דהיינו שאין במינם הקדש.

הגרא"ז מלצר הקשה על זה (אבן האזל, שם):

והנה אף שדברי אדמו"ר בעיקרם מאירין עינים, מ"מ דברי הרמב"ם עוד אינם מיושבים, וקשה לומר דמה שכתב ואינם כבעל מום, אין נ"מ בזה כלל להלכה ורק שהם משום טעמים שונים... ואינו במשמע שהרמב"ם יכתוב ואינו כבע"מ, במה שאין נ"מ כאן להלכה בין אלו לבע"מ, רק דחלוקין בהסבר מניעת חלות הקדושה. ועוד דמה זה שכתב והרי הן חולין לכל דבר, דבודאי כונתו להשמיענו כאן חדוש בעיקר דינם של הפסולין הללו.

הגרא"ז לא עשה מקושיא זו שיטה להקשות בכל מקום הדומה לזה על רבו הגר"ח, אך אפשר שאכן ישנו חילוק מהותי בזה בין שיטת הגר"ח לזו של הגרא"ז.¹⁰ (וראה עוד בהערה).¹¹

10 והא לך עוד קטע מהגרא"ז (ח"ג בהקדמה), שממנו נראית הסתייגותו מדרכו של הגר"ח, שעל אף היות הגרא"ז תלמיד הגר"ח סלל לו דרך לעצמו: "כי לא בכל מקום יהיו הביאורים והישובים האמתים דוקא בדרכי החלוקים וההגדרות בעמקי הסברא, ואם אמנם דרך החדוש שיצא מזה תועלת למעיין הוא דוקא לנתח יסודות ההלכה ולהגדיר גדריה, שכן הורה לנו אדמו"ר גאון ישראל בשיעוריו כאשר יראה המעיין בספרו המאיר עינים 'חדושי רבינו חיים הלוי', אבל לא בכל מקום אשר יקשה לנו דברי הרמב"ם אפשר ליישב בדרך זה".

11 בהל' מעילה (ב, ה) כתב הרמב"ם: "וכן פרה אדומה מועלין בה משהוקדשה עד שתעשה אפר, אע"פ שהיא כקדשי בדיק הבית הרי נאמר בה חטאת היא". וכתב הגר"ח שם: "עיי' בכסף משנה שהקשה על זה, דהרי קדשי בדיק הבית ג"כ מועלין בהן, וא"כ מאי איכפת לן במאי דהויא קדשי בדיק הבית, עיי"ש". ותירץ שהרמב"ם מתרץ את הקושיא למה אין מעילה באפר הפרה, מפני שהוקשה לחטאת, ובוזר מוסיף הוא על דברי הגמ'.

2. הרמב"ם כמפרש הגמרא

אפילו יותר מזה, מצינו הרבה פעמים להגר"ח שיטת הסבר בדברי הרמב"ם שכמעט ולא מצאנו לה חבר במפרשי הרמב"ם, והיא להראות איך שהרמב"ם הוה קשיא ליה בסופו של השקלא וטריא של הגמ', כמו שהוקשה לרבותינו בעלי התוס', וכדי לתרץ הקושיא הוסיף מילים בפסיקת ההלכה שכוונתם לתרץ קושייתו. לדרכו של הגר"ח נראה לומר שהרמב"ם לא רק פוסק הלכות, אלא שהוא ראה את ספרו כממשיך שלשלת הגמ' עם קושיות ותירוצים נוספים, כמובן מבלי לחלוק על הש"ס. שיטה זו ג"כ נובעת ישירות מדרכו של הגר"ח לחלק את ההלכה ל'שני דינים', באופן שניתן לומר שהרמב"ם התקשה בחלק האחר של הדין ממה שהוסבר כבר בש"ס, ולכן הוצרך להוסיף ביאור בדבריו.

נביא מספר דוגמאות:

א. בהל' תפילין ביאר הגר"ח מה שכתב הרמב"ם (שם ג, טו) שעור הבתים של תפילין אינם צריכים עיבוד לשמה מפני שאינם צריכים עיבוד בכלל. דהיינו, כיוון שכשרים בלי עיבוד כלל, אם עשה עיבוד שלא לשמה אינו פוסל. וקשה על זה, שהרי בגמ' בסנהדרין (מח, ב) נתנו טעם אחר להכשיר עיבוד הבתים שעיבדו שלא לשמה, והוא מפני שהזמנה לאו מילתא, דהיינו כוונה להשתמש בחפץ לשם תפילין וכדומה אינה אוסרת עד שישתמש בו בפועל, ומפני שאין הזמנה מילתא כמו כן אין חסרון לשמה פוסל. וקשה מדוע הביא הרמב"ם טעם אחר ממה שכתוב בגמ'.

הגר"ח כתב להסביר שהרמב"ם הוה קשה ליה על טעם הגמרא, כיוון שהוא סבר שכל מה שהוא עצם הקדושה - ובכלל זה גם הבתים של תפילין, שהם עצם החפצא והקדושה של התפילין - בזה בעינן לשמה לכולי עלמא. אם כן קשה על טעם הגמ' שמדמה דין הזמנה, לדין לשמה של הבתים. על כך תירץ הרמב"ם, שמכיוון שאין הבתים צריכים עיבוד בכלל, לכן אם עשה בהם עיבוד דינם כדין תשמישי קדושה שאין בהם דין לשמה, אף שמצד עצמם הבתים הם עצם הקדושה (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, תפילין א, יא):

ונראה דמשום הכי הוא שהוסיף הרמב"ם טעמא בעיבוד עור הבתים דכשרין אף שלא לשמן דהוא משום דא"צ עיבוד כלל... ונמצא דטעמא דהרמב"ם וטעמא דגמ' תרוייהו חד טעמא הוא, דכיון דא"צ עיבוד כלל משום הכי הוא דתליא בדין הזמנה מילתא היא אם לא. וניחא השתא הא דבגויל צריך עיבוד לשמה לכו"ע, דהתם הרי העיבוד מעכב ע"כ חייל בו דין דעצם הקדושה דהזמנה מילתא היא וצריך לשמה לכו"ע. וזהו גם טעמא דהרמב"ם דגם הרצועות צריכות עיבוד לשמן, משום דס"ל דגם הרצועות הויין עצם הקדושה בדין קדושת תפילין, והעיבוד מעכב בהן, ע"כ ממילא דצריכים לשמה.

ב. בהל' מאכלות אסורות (ג, יא) פסק הרמב"ם "אפרוח שנולד מביצת טרפה מותר, שאין מינו טמא". היה מקום לחשוב שאפרוח הנולד מביצת טרפה יהיה טרף, שהרי בא מאם טרפה, ולזה הסביר הרמב"ם שהוא כשר מכיוון שאין המין בעצמותו טמא, ורק האם נטרפה. והקשה עליו הראב"ד, למה נתן טעם אחר מהגמ', שהרי בגמ' בתמורה (לא, א) מבואר טעם אחר להתיר אפרוח מביצת טרפה, שהאפרוח נולדה לאחר שהביצה הסריחה והוא כעפרא בעלמא, דהיינו שבשעה שנולדה האפרוח אינו בא מדבר האסור ולכן כשר.

וביאר הגר"ח, שהרמב"ם מוסיף עוד טעם על טעם הגמ'. לפי שבאיסור של "יוצא מן הטמא" ישנם שני דינים, האחד שהנולד אסור מחמת עצמו, והשני שהוא אסור מפני אמו. טעם הגמ' מתיר למה אינו אסור מכח אמו, שזה מפני שהאפרוח נולד לאחר שהסריחה הביצה. אך עדיין היה קשה להרמב"ם, למה אין האפרוח אסור מכח עצמו, שבא מן הטמא? ולזה הוסיף הרמב"ם שגם מצד זה האפרוח מותר, מכיוון שאין מינו טמא ולכן כאן אין איסור כלל מכח עצמו ורק מפני טריפת האם, ולכן אינו אוסר את הולד.¹²

וראה עוד דוגמאות לכך בהערה.¹³

ד. השמטות במשנה תורה

1. השמטת הרמב"ם לשון הגמ'

דרכו של הגר"ח להסיק מהשמטות הרמב"ם דינים חדשים, כמו מההלכות הפסוקות בעצמם. ונביא גם לכך דוגמאות:

בהל' ביכורים כתב הרמב"ם (ביכורים ח, ו):

וכן המקדיש עיסתו או המפקיר אותה קודם שנתגלגלה ופדאה או זכה בה ואח"כ גלגלה, או הקדישה או הפקיר אותה אחר שנתגלגלה ופדאה או זכה בה הרי זה חייבת בחלה, הקדישה קודם שתתגלגל ונתגלגלה ביד ההקדש ואח"כ פדאה פטורה שבשעת חובתה היתה פטורה.

12 והמ"מ הסביר שהרמב"ם מפרש נקודה אחרת מן הגמ', ושלמעשה הרמב"ם מתיר למה לפי הסבר הגמ' אין מתירין כל ביצה של עוף טמא.

13 בהל' גירושין (ו, ט) ביאר הגר"ח שהרמב"ם מוסיף על הש"ס. בהל' מעשר שני (א, יד) תירץ ע"פ 'שני דינים', שהרמב"ם מסביר חלק אחר ממהדין שהוסבר בגמ'. וכן בהל' חמץ ומצה (ו, ה) ביאר שהרמב"ם מוסיף על דברי הספרא. וכן בהל' איסורי מזבח (ה, ז) הסביר איך שהרמב"ם הכניס עצמו בין מחלוקת עולא לרב יהודה בגיטין (נה, א), ויישב קושיא בשיטת עולא. וכן בהל' עירובין (ו, טז).

והקשה הגר"ח (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, שם):

והנה מהא דהזכיר הרמב"ם ברישא גם הפקר הרי מבואר דאם היתה הפקר בשעת גלגול פטורה, ורק בהפקר שלא בשעת גלגול הוא דחייבת בחלה, וכן הוא להדיא בשו"ע יו"ד סי' ש"ל שאם היתה הפקר בשעת גלגול פטורה מן החלה, וא"כ צ"ע מאי שנא דבסיפא דבשעת חובתה היתה פטורה נקט הרמב"ם רק הקדש והשמיט דין הפקר, והלא תרוייהו חד דינא להו, וצ"ע.

והסביר הגר"ח, שהרמב"ם השמיט 'הפקר' כדי ללמדנו את יסוד הפטור של הפקר, אף שאין בו נפק"מ להלכה.

והחזו"א גם בכלל זה חולק על הגר"ח, וכתב ע"ז בגליונותיו, "וכגון זה אמרינן יגיד עליו ריעו, תני הקדש וה"ה הפקר".¹⁴

וראה עוד בהערה מקומות נוספים שבהם הגר"ח דייק מהשמטות.¹⁵

2. השמטת הרמב"ם דברי התוס'

לפעמים הגר"ח מדייק לא רק מהשמטת הרמב"ם את דברי הגמ', אלא אפילו מדין שהובא בתוס', שהרמב"ם השמיטו (!).

דוגמא לדבר: בגמ' מבואר שבגילוי עריות בשעת השמד בפרהסיא אין דין יהרג ואל יעבור לאישה, כי היא קרקע עולם (פרש"י: "אינה עושה מעשה, הוא עושה בה מעשה"). והתוס' כתבו להרחיב דין זה לאיסור גילוי עריות בכל גוונא, וכן לאיסור רציחה, שבשניהם אין דין יהרג ואל יעבור באופן של שב ואל תעשה. אך הרמב"ם בהל' יסודי התורה השמיט את כל העניין של קרקע עולם, ומזה הסיק הגר"ח שאין הרמב"ם סובר כחילוקי התוס' (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, יסודי התורה ה, א):

ובתוס' שם הקשו דתיפוק ליה דאסתר בכלל עריות הואי וכמבואר במגילה

14 ועי' בספר דרך המלך על כללי הרמב"ם (עמ' 195), שהביא סיפור מהגר"ד פוברסקי, ששאל להחזו"א בדבר השמטת דין מהרמב"ם. החזו"א ענה: "אתה בריסקר ומפחד לומר שהשמיט, ולכן צריך להסביר כל השמטה. אבל אני לא מפחד, הרמב"ם יכול להשמיט, הוא לא מלאך".

ויש להעיר שמצינו להרבה גדולי אחרונים, כבר הרבה לפני בית בריסק, שהקשו והסיקו דינים מהשמטות הרמב"ם, ולא תירצו כהחזו"א שהרמב"ם שחכ.

15 בהל' תפילה (י, ו) כתב: "ונראה דהשמיט הא דכתב הרי"ף דמשהתחיל להתפלל שווייה חובה דהוי דין בעצמותה של התפלה דמשהתחיל להתפלל נעשית חובה מאליה". וכן בהל' פסולי המוקדשין (יח, יב) כתב: "אלא דקשה למה השמיט הרמב"ם להך דעצים, ולא נקט רק לבונה". וכן בהל' טומאת מת (כד, ד) הקשה מהשמטת דין מהתוספתא: "אלא דצ"ע בדברי הרמב"ם שם, דחשיב כל הנך שבתוספתא, והשמיט הך דטומאה שנתונה בכותל מחצה על מחצה".

(טו, א) כאשר אבדתי מבית אבא כך אבדתי ממך, ותיצצו דאי משום עריות כו"ע ס"ל דמהני טעמא דקרקע עולם לענין דלא מיחייב למסור עצמה משום עריות, דהא מרוצח קא ילפינן לה, ורוצח גופיה כי מיחייב למסור עצמו הני מילי קודם שיהרוג בידים, אבל היכא דלא עביד מעשה כגון שמשליכין אותו על התינוק ונתמעך מסתברא שאינו חייב למסור עצמו, דמצי אמר אדרבה מאי חזית דדמא דחבראי סומק טפי דלמא דמא ידידי סומק טפי כיון דלא עביד מעשה. והרמב"ם דסתם ולא הזכיר כלל הך דקרקע עולם משמע דחולק ע"ז, וס"ל דבכל גווני יהרג ואל יעבור בגילוי עריות.

לפי הגר"ח הרמב"ם חולק על כל העניין, ואינו פוסק כמו השיטה בגמ' של קרקע עולם, וכן אינו מסכים לחילוקי התוס'.

והחזו"א בגליונותיו העיר: "אין הכרע בדעת הר"מ, כיון דאין הדבר מפורש בגמ'". לפי החזו"א אין לדייק ממה שהשמיט הרמב"ם מה שלא מובא בגמרא.

ועיין בהערה מקומות נוספים בהם הגר"ח מדייק מתוך השמטת הרמב"ם את דינם של התוס' שאינו סובר כמותם.¹⁶

הגר"ח משתמש לצורכו בכלל זה של הסקת מסקנות מהשמטת הרמב"ם: מחלוקת יסודית קיימת בין דרך הלימוד של רבותינו בעלי התוס' לבין הגאונים. בעוד שהתוס' מחלוקת

16 בהל' שבועות (ח, ג) כתב: "ועיין בתוס' שתיצצו דאיירי במחל לו השעבוד או שאין לו קרקע. אכן הרמב"ם הרי סתם הדבר ולא חילק בין מחל ללא מחל, וש"מ דס"ל דבכל גווני בממון שיש עליו עדים חייב".

ובהל' שבת (י, יז) כתב: "ועיין בתוס' שם שכתבו דאיירי היכא דלא הוי פסיק רישיה, אכן הר"ן בפ' גיד הנשה חולק על זה וס"ל דאיסור הנאה שאני וחשוב דבר שאינו מתכוין גם בפסיק רישיה, וכן הוא דעת הרמב"ם בפ"ד ממאכלות אסורות הי"ב שפסק בסתמא דהנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו ולא קא מיכוין שרי, ומדסתם הדברים ש"מ דגם בפסיק רישיה מותר".

וכן בהל' עדות (כא, ט): "אלא דהתוס' שם הקשו דמאי שנא מרמיזא דגבי שור המועד בב"ק דף כ"ד ע"א דמסקינן התם דקמרמזי רמוזי ותיצצו דהתם מיירי ברמיזא חשובה שכל השלשה ימים באו אלו עם אלו וקא מרמזי אבל הכא ברמיזא גרועה קמייירי דלאו מילתא היא, והנה הרמב"ם בהל"ח שם פסק בשור המועד דרמיזא מילתא היא, והכא בעדי מכירה בנפש פסק דרמיזא לאו כלום היא, וסתם הדברים מלחלק בין רמיזא גרועה לחשובה, וא"כ הרי צ"ע אליביה קושית התוס', והכסף משנה כתב דס"ל כאידך תירוצא של התוס' דשאני דיני נפשות מדיני ממונות".

ובהל' תמידין ומוספין (ג, ד): "ובאמת שבהך דינא אם שייך הך דלקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה לענין הך דינא דבעינן שלא יהא דבר חוצץ בין ידו לעבודה, כבר נחלקו בזה הראשונים בתוס' יומא דף נ"ח ובזבחים דף כ"ד יעו"ש, ומדברי הרמב"ם שסתם הדברים וכתב סתמא דאם היה דבר חוצץ בין ידו לכלי שרת דפסול, ולא חלק בזה מאומה, מוכח דדעתו כדעת הראשונים דלא מהני הכא הך דינא דלקיחה ע"י דבר אחר שמה לקיחה, ובכל גווני פסול".

מפרקים סתירות בגמ' בחריפות וחילוקים דקים, הגאונים ניחא להו לתרץ שישנו מחלוקת הסוגיות והלכתא כסוגיה העיקרית ("סוגיה בדוכתא עדיפא"). הרמב"ם, שבא מבית מדרשם של תלמידי הגאונים, הרי"ף והר"י מיגש, מעדיף להעמיד במחלוקת הסוגיות מאשר לתרץ שינויי דחיקי, כדרך רבותיו, כפי שביאר הנצי"ב בהקדמה להעמק שאלה (קדמת העמק א, טו-טז). וכך מצאנו בכתבי הרמב"ם במורה נבוכים ובתשובותיו, שמפרק קושיות ע"פ השיטה של מחלוקת הסוגיות.¹⁷

בא לו הגר"ח והעמיס את דרך לימודו החדשה בדרכו של הרמב"ם.¹⁸ שכן להגר"ח הייתה בעיה, שהרי דרך לימודו הינה חדשנית, וכמובן שלא היה מוכן לחלוק על כל

17 ראה מורה נבוכים (ח"ג פרק מח): "כי זאת אחת משתי הסברות אשר זכרנו". וכ"כ הבי"ב בספר מגיד מישרים (מהדורא בתרא, פ' ויקהל): "ומידע תנדע דכל דבעי הרמב"ם על הרוב אינון קושטא, בגין דאיהו אדבק גרסאי קדמונאי כגון ר"ח ורבינו האי דגרסתהון ברידא, ולזמנין תוספ[ו]ת מסגיאיות פלפולא הוו מקשו על ההוא גרסא ודחו לה, ולית קושטא הכי". וראה עוד מש"כ הסמ"ע בהקדמתו: "ועוד מרוב הדקדוקים ופלפולים של חכמי הצרפת ובפרט בעלי התוספות, נתרבו תלי תלים הלכות חילוקי דינים אשר לא נזכרו בדברי הרי"ף והרמב"ם". וכפי שהאריך בכל זה הרב אסי הלוי אבן יולי, בס' שלחן ערוך המדות (ח"א עמ' עח-פד). ועי' בשו"ת שרידי אש ח"ד (מחקר ו, עמ' קלב) מש"כ בזה.

החזו"א התלונן (הובא בספר דרך המלך על כללי הרמב"ם, עמ' 195):
 "כי הרמב"ם היה דרך לימודו בבחינת סיני ולכן כותב בהתפעלות על הר"י מיגאש שהיה גם עוקר הרים. ואף שגדולי האחרונים מעמיסים בדברי הרמב"ם חריפות גדולה, אך כשתראה תשובות הרמב"ם לחכמי לוגיל על שאלותיהם, לא תמצא באחד מהם תשובה בדרך שתירצוהו האחרונים, רק מביא להם מקור אחר ירושלמי וכדומה".

ויש לציין שבסוף הל' תפילין (א, יא) הביא הגר"ח תשובת הרמב"ם שהובאה בכסף משנה, והסבירו כדרכו באופן ה'לומדות'. ואולי נראה מזה שהגר"ח לא ראה סתירה בין דרכו לתשובת הרמב"ם, דלא כהחזו"א.

18 אני מודה לרב יהושע ענבל (ירחון האוצר גליון ו, עמ' רסח) שסיגנן עיקר רעיון זה, והביא רשימה עם הרבה ראיות מדברי הגר"ח, אף שאני אחראי על השגיאות בסגנוני.
 וכאן המקום להעיר על דבריו (שם, עמ' רסא) שיש הרבה כפלי דברים בספר חי' הגר"ח, והביא רשימה חשובה עם הרבה דוגמאות, אך העיר שאין הגר"ח מציין מעניין לעניין בספרו לקצר הדברים, אלא בכל מקום מתחיל כמו מחדש. ואף שזו הערה מעניינת, אך הפריז קצת על המדה, ועכשיו שזכינו לאורה הגדול של מהדורת 'אור עולם', הרי כל רואה יראה שבשלוש מקומות מתוך הרשימה הנ"ל באמת הגר"ח ציין להדיא לדבריו הקודמים: בהל' רוצח (ט, יד) - "ועיין בדברינו לעיל בדברי הרמב"ם, גם שם נתבאר דהרמב"ם קאי גם על באו בבת אחת, ומיושב היטב, וכמו שנתבאר". בהל' שמיטה ויובל (יב, טז) - "ועיין מה שכתבנו לעיל די"ל דספירה וקידוש ב"ד מעכבין ביובל, אשר גם משום זה יצטרך להתחיל למנות השמיטות ויובלות מחדש, וא"כ בלאו הכי ניחא דעת הראב"ד, וכמו שנתבאר שם". ובהל' עדות (ה, ו) - "או דנימא כמו שהערני אחד

רבותינו גדולי הראשונים, שרפים העומדים ממעל. בדברי הרמב"ם מצא הגר"ח את התרופה, שהעמיס את דבריו בכוונת הרמב"ם ע"פ מהלך של 'מחלוקת הסוגיות', שאינו אמור באופן פרקטי, אלא באופן הגיוני. היכן שבעלי התוס' מתרצים באופן ה'חילוקים', הרמב"ם מעדיף לתרץ באופן הגיוני ע"פ דרך ההבנה, ממש כדרכו של הגר"ח. ובוזה לקח הגר"ח את חילוקיו והסבריו והכניסם לעולם ההלכה, לא כחולק על הראשונים, אלא כמסביר פסקי הרמב"ם.

ועוד נקודה יסודית היא, שהגר"ח מפרש כל דברי הראשונים ע"פ דרכו.¹⁹ ורוב הפעמים כשיש מחלוקת בין הרמב"ם והראב"ד, הסביר הגר"ח שאין הראב"ד חולק על עיקר דרכו של הרמב"ם, אלא שיש ביניהם איזה מחלוקת בפרט למדני. ברור להגר"ח שגם הראב"ד סובר בעיקר כדרך ההבנה, ורוב הפעמים הוא אף מסכים ל'לומדות' של הרמב"ם, אלא שחולק בפרט אחד. וכן כשנחית הגר"ח לפרש שיטת רש"י ותוס', הוא טוען שיש להם הבנה אחרת מהרמב"ם בסוגיה, אך אינו מוכן להסיק שיש להם דרך לימוד אחרת. נמצא שלהגר"ח כל דברי הראשונים הם ע"פ דרכו, אלא שהוא יצא להסביר את שיטת הרמב"ם כסדר.

3. הקושי בשיטת הגר"ח

לפעמים הגר"ח מקשה על השמטת הרמב"ם אפילו מחידוש דין שהגר"ח עצמו המציא(!):

בגמ' בשבועות (יז, ב) מבואר, שמי שנכנס לבית המנוגע דרך אחוריו, אפילו נכנס כולו חוץ מחוטמו אינו טמא, מפני שלא נכנס בדרך רגילה. בהל' טומאת צרעת (טז, ח) חידש

קצת, לפמש"כ למעלה בדברי הרמב"ם בפ"ג מהל' עדות עיי"ש, דבשטרות ליתנייהו לכולהו דיני דהגדת עדות וקבלת עדות, ממילא לית בהו גם הך דינא דמיוחדת" [ומעניין הוא מקור זה האחרון, שזכה אותו 'אחד' אנונימי שהזכיר הגר"ח, שהוא היחיד שמוזכר בספר להדיא שדיבר עם הגר"ח על חידושי (וגם דברי הגרש"ז ריגר הובאו שלש פעמים בספר - תפילין א, טו; תרומות א, י; ביאת המקדש ג, כא)]. ונראה שלהבהרת הדברים כפל הגר"ח דבריו בכל מקום, אם לא במקומות בהם עוסק באותו עניין שאז ציין לעיין במה שכתב לעיל בנידון זה.

ולמרבה הפלא, בהל' סוכה (ה, כא) כתוב בין סוגריים: "ועיין בדברינו על דברי הרמב"ם בפט"ז מטומאת מת גבי ארובה, שם נתבאר דאיכא בזה פלוגתת הראשונים אם גבי ארובה צריכין להחליט דחבוט רמי או לא". ודברים אלו בהל' טומאת מת אינם מופיעים בחידושי הגר"ח על הרמב"ם שלפנינו, אף שהובאו בחי' הגר"ח על הש"ס סטנסיל. ולפלא שעם גודל היגיעות לנקות את הספר מכל שגיאות (כמבואר בהקדמת בניו. וכן מובא מעד ראייה, הגרא"ל שטיינמן, בספר אעלה בתמר על תורת בריסק, עמ' נב), דווקא שגיאה בולטת זו נשארה.

ועי' בהל' מכירה (כב, יז), שעיקר דבריו מיוסדים להסביר את דברי הרי"ף והתוס', ובהל' ביאת מקדש (א, טו) ביאר את שיטת הרמב"ן.

הגר"ח שדין זה שייך רק לגבי האדם, אבל בגדיו טמאים מ"מ מפני שני טעמים. האחד, שאין מושג של ביאה שאינה רגילה לגבי בגדים, והשני, שהבגדים נכנסו לגמרי בפנים. וע"ז הקשה הגר"ח מהשמטת הרמב"ם (שם): "וקשה על הרמב"ם שפסק בסתמא בפט"ז מהל' טומאת צרעת שם דטהור שנכנס לבית המנוגע דרך אחוריו אפילו נכנס כולו חוץ מחוטמו טהור, ונקיט לה בסתמא, ואמאי לא פירש דהכלים מיהא טמאים". ומפני זה הסתייג מחידושו.

אך פלא הוא, שהרי לפעמים תירוצו של הגר"ח עצמו גם כן הושמט מהרמב"ם! והיינו, דהא יש לומר לפעמים דמדסתם הרמב"ם שמע מינה שאינו סובר כתירוצו הגר"ח, ואיך דייק הגר"ח מסתימת הרמב"ם שאינו סובר כחילוקי התוס', ואינו מדייק מסתימת הרמב"ם שאינו סובר כחילוקיו!

וקושיא זו הקשה החזו"א במספר מקומות בגליונותיו על חי' הגר"ח, בנוסח אחר כמובן. ראה בגליון הל' אישות (ו, ד): "הדבר תימא, למה העלים הר"מ דבר זה בזמן שכל מגמתו בהלכה זו לפרט את כל הדברים הצרכים לקיום התנאי". ובגליון הל' מאכלות אסורות (ד, ג): "כפי המקובל בידינו, אין להעמיס דברים שהם בבחינת עיקר חסר מן הספר, שבעלי המסורה שקדו שהבאים אחריהם יבינו דבריהם באר היטב, ומבחינה זו יפלא... ושיעור החיבור העלימו בגמ' וכן הר"מ". וכן בהל' עבודת יום הכיפורים (ה, א): "תימה, דלמה השמיטו בגמ' לפרש דבר רב הערך כזה... גם לשון הר"מ יהי' כלשון טמירין, ולמה לא פירשו הר"מ באר היטב".²⁰

כיוצא בדבר, הרמב"ם (תרומות א, כו) כתב: "התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהם שאין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד ובזמן שכל ישראל שם שנאמר כי תבאו ביאת כולכם". והגר"ח (שמיטה ויובל יב, טז; וכן תרומות שם, י) הקשה עליו: "והנה הרי באמת בתרומה לא כתיב כלל כי תבאו, וצ"ל דילפא מכי תבאו האמור בשמיטה ויובל, ומשום דתרומות ומעשרות תליין בשנות השמיטה, וכמבואר ברש"י כתובות דף כ"ה ע"א, עיי"ש". דהיינו שהוקשה

20 וראה בס' אבן האזל הל' ביאת המקדש (ד, יב) שהקשה הגרא"ז על ביאור הגר"ח בהל' קרבן פסח מסיודור דברי הרמב"ם: "יש לעיין בדברי אדמו"ר במה שכתב דמה דנ"מ בין טומאה שנוי מגלח עלי' לאין הנזיר מגלח עלי' אינו משום דין המסויים בעשיית פסח, אלא משום דין דט"מ אינו משלח קרבנותיו. וקשה, דלמה הוזכר בברייתא דנזיר דף נ"ג עושה פסח ולא משלח קרבנותיו. ועוד, דגם הרמב"ם כשפסק בפ"ב דט"מ אינו משלח קרבנותיו, לא חילק בין טומאה שהנזיר מגלח עלי' ובין אין הנזיר מגלח, ולא הוזכר חילוק זה אלא בפ"ג, דטומאה שאין הנזיר מגלח אינו חייב עלי' על ביאת מקדש". דהיינו שהגרא"ז הקשה על ביאור הגר"ח מכח דרכו של הגר"ח עצמו לדייק מסדר הלכות הרמב"ם.

לגר"ח מדוע הרמב"ם הביא את הפסוק "כי תבאו" המופיע לגבי שמיטה ויובל, ולא את הפסוק "בבואכם" שנאמר בתורה לגבי חלה, ועפ"ז חידש הגר"ח חידוש עצום: "ולפי"ז נראה ודאי דשמיטה ויובל גם כן צריך ביאת כולכם לדעת הרמב"ם, כמו תרומה ומעשר, כיון דעלייהו הוא דכתיב הך קרא דכי תבאו דילפינן מיניה דצריך דוקא ביאת כולכם". ולשיטת הגר"ח שמיטה ויובל בזה"ז דרבנן, מה שלא נזכר להדיא בש"ס או ברמב"ם.

וכבר הקשה עליו הרב משה אליעזר רבינוביץ ברחון שערי ציון (טבת-אדר תרח"צ, חוברת ד-ז סי' ט, הובא בחי' הגר"ח במהדורת 'אור עולם'): "היתכן שתנאי עיקרי כזה כביאת כולכם הנוגע לחיוב מה"ת בשמיטה ויובל לא יזכר ולא יפקד אפי' ברמז קל בהלכתא רבתא דשמיטה ויובל, רק בהל' תרומות, וגם שם טמון וצרור מרגניתא טבא כזו תחת מעטה התרומה". ובדבריו הקשה על הגר"ח מכח שתי כללותיו עצמו - האחד, שהרמב"ם סידר כל ענין וענין לעצמו, והשני, שיש לדייק מהשמטות הרמב"ם, מדסתם הרמב"ם ולא הזכיר.

ובחידושי הגר"ח על הש"ס סטנסיל (הוצאת מישור, כתובות כה, א) מובא בשם הגרי"ז לתרץ קושיא חזקה זו, שהסיבה שהרמב"ם לא כתב במפורש דין זה שיש צורך בביאת כולכם בשמיטה ויובל, היא מפני שאינו מפורש בש"ס, וכדרכו להביא רק מה שכתוב במפורש בש"ס. אך עדיין קשה, שהרי להגר"ח עצמו לא ברירא האי כללא כולי האי שמה שאינו מפורש בש"ס אין הרמב"ם מביאו, וכפי שנראה בסמוך.

ה. הרמב"ם וניסוח הגמ'

מכללי הרמב"ם, שהוא מעתיק דינים מהגמ', כפי שכתב היד מלאכי (כללי הפוסקים, כללי הרמב"ם והראב"ד והסמ"ג, אות ב):

הדבר ידוע שהרמב"ם ושאר מחברי ספרים רובם ככולם אינם אלא מעתיקי הגמרא, ולזה דבר שלא בא בגמרא אלא בקושיא אגב גררא אין דרכם להעתיקו. פר"ח י"ד סי' פ"ג סס"ק ז'... וכ"כ משפטי שמואל סי' צ"א שהרמב"ם אינו כותב בספרו אלא מה שמבואר בגמ'. וכן מצאתי בשו"ת זרע אברהם חי"ד סי' ל"ד דף קכ"ט ד', דמלאכת הרב ז"ל אינה אלא להעתיק הדברים הנאמרים בש"ס, לא לדחות פשט דברי הש"ס...

והוסיף היד מלאכי, שהרמב"ם לא ישמיט דין שהובא בגמ' ויביא ציור אחר שונה מזה (שם, אות לה):

אין זה מדרך הרמב"ם להשמיט הדין המבואר בתלמוד ולכתוב דין אחר במקומו שלא נאמר בפירוש ושממנו נלמוד הדין המבואר בתלמוד. נתיבות משפט דף רמ"ט ד'...

אך הגר"ח כנראה לא סבירא ליה כללים אלו. בגמ' (נזיר נד, ב) חקרו בטעם שיטת רבי שהנכנס לארץ העמים בשידה תיבה ומגדל טמא, וביארו לפי צד אחד, שהוא שמשום גושא (הארץ) גזרו, ואהל זרוק לאו שמיה אהל, ולכן מי שהוא באהל זרוק בארץ העמים הוא מאהיל על הארץ ונטמא בטומאת אהל מפני הארץ. והרמב"ם פסק כהך אוקימתא שאהל זרוק לאו שמיה אהל, אך סתר עצמו, שכן פסק שטומאת ארץ העמים הוא מפני אוריא, ולא מפני גושא. וכתב על כך הגר"ח בהל' טומאת מת להציע שאולי הרמב"ם מיירי באופן אחר מציור הגמ', היכא שיש חציצה גם כן מלמעלה באופן שאין האויר נכנס כלל (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, טומאת מת יא, א):

ועיין ברמב"ם בפ"א שם שכתב ז"ל הנכנס לארץ העמים בשידה תבה ומגדל הפורחין באויר טמא שאהל זרוק אינו קרוי אהל עכ"ל, הרי דהרמב"ם ג"כ פוסק כהך אוקימתא דפליגי באהל זרוק, דהוא זה רק אם נמא דמשום גושא גזרו, וזה סותר למה שפסק הכא דמשום אוריא גזרו. ואם די"ל דהרמב"ם איירי בסתומין גם למעלה דאיכא חציצת אהל גם בפני טומאת אוריא, אבל מאחר דהסוגיות הא מ"יירו בפתוחין למעלה ומוכיחות דמשום גושא גזרו, א"כ אכתי צ"ע פסק הרמב"ם דמשום אוריא גזרו.

ובסוף כל העניין חזר הגר"ח על ביאורו זה ותיקנו וחיזקו, אך עדיין יוצא לפי דבריו שהרמב"ם שינה את ציור הגמ'.

ובהל' קרבן פסח כתב כן הגר"ח במפורש. הרמב"ם פסק באופן ששחט הקרבן פסח בכוונה נכונה לשם אוכליו, אך נתכוון שלא כדין לזרוק דמו שלא לשם אוכליו: "שחטו לאוכליו לזרוק דמו שלא לאוכליו, הפסח כשר ואין אדם יוצא בו ידי חובתו". ומלבד שפסק הרמב"ם מפליא בעצמו, איך הקרבן כשר ואינו יוצא ידי חובתו, אך הוא גם סותר להדיא לגירסת רבינו חננאל בגמ'. וכך כתב הגר"ח (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, קרבן פסח ב, ו):

ובפסחים דף ע"ח ע"ב ת"ר שחטו לאוכליו וזרקו דמו שלא לאוכליו הפסח עצמו כשר ואדם יוצא בו ידי חובתו, וגירסת הר"ח לזרוק דמו שלא לאוכליו, ולגירסא זו הרי מבואר להדיא דלא כהרמב"ם דבשחטו לאוכליו לזרוק דמו שלא לאוכליו אדם יוצא בו ידי חובתו, אם לא שנימא דהרמב"ם היה גורס דאין אדם יוצא בו ידי חובתו, וזה צ"ע דהרי הגמ' בעיא לאוקמי שם כר"נ דאכילת פסחים לא מעכבא ולר"נ הלא צריך להיות אדם יוצא בו ידי חובתו ג"כ, או דנימא דגירסת הרמב"ם היא כגירסא שלפנינו וזרקו דמו שלא לאוכליו, ובחשב בשעת זריקה הוא דאדם יוצא בו ידי חובתו, מה שאין כן באם חשב בשחיטה על מנת לזרוק דמו שלא לאוכליו אין אדם יוצא בו ידי חובתו.

דהיינו, לפי ביאור הגר"ח, הייתה לפני הרמב"ם גירסת התוס' בגמ' (דלא כרבינו חננאל) - "וזרקו דמו שלא לאוכליו", ובזה פסקה הגמ' שאדם יוצא בו. והרמב"ם לא הביא את ציור הגמ', אלא שינה והביא ציור עצמאי שהוא "לזרוק דמו שלא לאוכליו", ולכן אינו סותר לדברי הגמ'. לפי זה נמצא שהרמב"ם שינה את ציור הגמ', ואפילו לא הזכיר את ההלכה הפסוקה בגמ' כלל, וכפי שכבר העיר עליו בשו"ת באר חיים מרדכי (או"ח ג, יב):

הלא ידוע לכל באי שערי הרמב"ם ז"ל דרכו בקודש להביא ומבלי להשמיט הלכה המבוארת בגמ', ומה שחידש מדעתו הרחבה לכתוב בלשון יראה לי, ואיך נאמר כי דין המבואר בגמ' דבשחט וזרק שלא לאוכליו דהפסח כשר ואדם יוצא בו ידי חובתו השמיט וחידש הלכה מסברתו בלזרוק ולא בזרק ולכתבה בלא יראה לי אך בסתם, המורה כי היא הלכה המבוארת בסוגיא.

וכך התלונן עליו החזו"א בגליונותיו בהל' מאכלות אסורות (גליון חזו"א על חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, מאכלות אסורות ד, ג):

כן יש להפליא שלא מצינו שהר"מ יבדה הלכות שאין להם רמזיה בגמ' ואין להם שום יסוד בסברא... וכל מש"כ הגאון ז"ל ראוי לדון לוא היה הדין מפורש בגמ', אבל איז ראוי לחדש הלכות בשביל זה.

וכ"כ החזו"א בגליונותיו על חי' הגר"ח בהל' אישות (ב, טז): "שאין דרך רבינו להזכיר אלא האמור בגמ'... גם זה אין דרכו של הר"מ להרבות בציורים שלא נזכרו בחזו"ל". וכ"כ החזו"א בגליון על הל' מאכלות אסורות (ג, ד): "ולמה השמיט דינא דגמ'". ולהגר"ח אין זה פשוט, וכנ"ל (אך עדיין יקשה על הגר"ח למה לא הקדים הרמב"ם לשון "יראה לי" במקומות אלה).

ו. גירסאות ברמב"ם

ידוע שהגר"ח, בניגוד לרבינו הגר"א, איננו מתחשב בד"כ בגירסאות. לדוגמא בהל' חמץ ומצה (א, ג) פסק הרמב"ם שאין לוקין על לאו דבל יראה ובל ימצא בפסח, מפני שהוא לאו שאין בו מעשה, אם לא שקנה או עשה חמץ בפסח. וכתב הגר"ח להקשות שבגמ' איתא טעם אחר, שהוא לאו הניתק לעשה (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, חמץ ומצה א, ג):

וכבר הקשו דאין לוקה כלל על לאוי דלא יראה ולא ימצא, והרי בפסחים דף צ"ה ע"א מבואר להדיא דלאוי דלא יראה ולא ימצא הויין לאו הניתק לעשה דתשבינו, וקשה על הרמב"ם שפסק דבוקנה חמץ בפסח דהוי מעשה לוקה, וצ"ע.

הגר"ח הציע ביאור למדני. התירוץ הפשוט הוא, שהרמב"ם אינו גורס בגמ' שהוא "לאו הניתק לעשה", וכן היא גירסת רבינו חננאל להדיא, שהוא "לאו שאין בו מעשה", בדיוק

כדברי הרמב"ם. ואף רש"י ותוס' אינם גורסים כן, לפי המהרש"א שם. ובש"ס וילנא מודפסות מילים אלה בסוגריים, להראות שאינו גירסא ברורה. וכן כתב להדיא בשו"ת שאגת אריה (סוף סי' פב) - שהיה רבה של וולוז'ין, מקום גידולו של הגר"ח - שאין הרמב"ם גורס "לאו הניתק לעשה". ובדאי שהגר"ח ידע מכל זה, אלא שאינו מתחשב בגירסאות ושואף לבאר את הרמב"ם בהתאם לגירסא שלפניו.

וישנם עוד דוגמאות לזה, ראה בהערה.²¹

אבל לאידך גיסא מצינו שלפעמים מתחשב הגר"ח בגירסאות. נציין מספר דוגמאות: א. בהל' שכנים (ב, יא) נחלקו הרמב"ם והראב"ד אם אחים שחלקו ירושה בגורל קונים את חלקם ע"י אותו הגורל, והגר"ח הסביר שמחלוקתם תלויה בשתי גרסאות בגמ':

21 בהל' סוכה (ד, א) הביא הגר"ח את ביאור המ"מ שפירש דברי את הרמב"ם ע"פ גירסא אחרת בגמ': "ועיין במגיד משנה שהביא דיש מן הגאונים שאינם גורסים להך איבעיא, ולדידהו לר' נחמן דמסקינן כוותיה רק באמצע הגג פליגי, אבל על שפת הגג לכו"ע כשרה משום דאמרינן גוד אסיק, והכי הוא פסק הרמב"ם". ובהמשך דבריו כתב שם הגר"ח להקשות לפי גירסת הרמב"ם: "משא"כ לדעת הרמב"ם דלא גרס להאיבעיא כלל, וא"כ הרי לא אשכחן כלל בגמ' דלר' נחמן אליבא דרבנן מהני גוד אסיק בסוכה".

ולמרבה הפלא, כל קושיותיו של הגר"ח נופלת ע"פ הגירסא שהובאה ברא"ש ובר"ן בסוכה משמיה דרב שריא גאון: "אבל רי"ץ גיאות ז"ל כתב דרב שריא גאון לא גרס לאיבעיא להו, אלא הכי גרסי, ור"נ אמר באמצע הגג מחלוקת אבל על שפת הגג דברי הכל כשירה. ופסקינן כר"נ. וכן כתב הרמב"ם ז"ל". ואל זה רמז המ"מ שהביא הגר"ח בעצמו! וכעין זה הביא רבי אברהם בן הרמב"ם (ברכת אברהם סי' כו) גירסא זו. ואם כן איתא להדיא בגמ' שיש גוד אסיק בסוכה, ונופלת כל קושיית הגר"ח. וכבר העירו כן חבל מפרשי הגר"ח בספריהם וגליונותיהם - כולל החזו"א בגליונותיו, האבי עזרי, המשנת אליהו, הקהילות יעקב, הגרמ"ש שפירא, הגרי"י פישור - הובאו דבריהם בחי' הגר"ח מהדורת 'אור עולם'.

ודוגמא שונה במקצת בהל' נזקי ממון (ד, ד) בביאור שיטת הרמב"ם, שעליו כתב הכס"מ: "כך היא הנוסחא שבידינו, וחכמי לונגיל שאלו מרבינו על מה זה הבעלים חייבים כיון ששמרוה השומרים שמירה מעולה. והשיב להם שט"ס הוא, וכך היא הנוסחא האמיתית, ויצאה והזיקה השומרים פטורים שמירה פחותה אם ש"ח הוא פטור והבעלים חייבים ואם ש"ש הוא או שוכר או שואל (השומרים) חייבים ע"כ".

ואף שנוסחא זו אינה משנה לגבי חידושו שם - וכפי שהעיר באורך אברהם ליפשיץ בכתב העת סיני (גליון קמא, תשס"ח) במאמרו "יחסם של אחרונים לתגליות נוסח" (עמ' פא-קו) - אך עכ"פ הגר"ח העלים עין מזה לגמרי ומביא את הנוסח הנדפס, זאת אף שבסוף הל' תפילין (א, יא) הביא הגר"ח תשובה מהרמב"ם שהובאה בכס"מ כראייה לדבריו.

וכיוצ"ב עי' בהל' מאכלות אסורות (ג, יא), שבפירוש מעשה רקח על הרמב"ם תירץ את קושיית הראב"ד ע"פ שינוי נוסחאות בגמ', שגם כן מובא בגמרות שלנו בסוגריים, אך הגר"ח תירץ את הקושיא באופן למדני.

הדין של גורל נלמד מחלוקת א"י לשבטים ע"פ גורל, אך שמה היתה ברירה למי היה שייך כל חלק בארץ, אך לגבי אחים בירושה אין ברירה, וא"כ אין ללמוד הלכה זו מחלוקת הארץ.

ובגמ' בבבא בתרא (קו, ב) מבאר רב אשי את ההלכה שאחים קונים ע"י גורל: "בההיא הנאה דקא ציייתי להדדי גמרי ומקנו להדדי". מכיוון שכל האחים מסכימים לחלוק בגורל, בההוא הנאה גמר כל אחד ומקנה. ונחלקו הראשונים אי גרסינן "אלא אמר רב אשי", או בלי "אלא". לפי הגר"ח, אי גרסינן "אלא", הביאור הוא שרב אשי מחלק בין חלוקת ירושה לחלוקת א"י, וחלוקת ירושה מועילה אף בלי ברירה. ואי לא גרסינן "אלא", אז חלוקת ירושה, כמו חלוקת הארץ, תלויה בברירה (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, שכנים ב, יא):

וא"כ י"ל דזהו פלוגתת הראב"ד והרמב"ם, דהרמב"ם סובר כהך גירסא דגרסינן אלא, וא"כ הא לא ילפינן כלל דין גורל מחלוקת ארץ ישראל, וע"כ זהו שפסק דגורל מועיל לכו"ע גם אם אין ברירה, והראב"ד סובר כהך גירסא דלא גרסינן אלא, וא"כ הא באמת נשארה הילפותא מחלוקת ארץ ישראל.

ב. גם גירסא שונה ברמב"ם שהובאה בגדולי המפרשים חשיבא ליה להגר"ח. הרמב"ם בהל' אישות (טז, ה) הביא את תקנת חז"ל (קודם ששינו זאת הגאונים, עיי"ש בהלכה ז) שאין האשה גובה כתובתה אלא מקרקע, ונחלקו הנוסחאות האם זה רק באלמנה או גם בגרושה. הגר"ח בהל' שבועות (וכן בהל' אישות טז, כה) הביא שינוי נוסחא זו מהמ"מ בשם הרשב"א (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, שבועות ח, יג):

דלעיל בהל"ה שכתב הרמב"ם ז"ל וכן התקינו שלא תגבה האלמנה כתובתה, אלא מן הקרקע, ועיין במגיד משנה שם שכתב דשני גירסות הם בהרמב"ם, דגירסת הרשב"א היא דאף גרושה אינה גובה כתובתה אלא מן הקרקע.

ג. פסק הרמב"ם בהל' עדות (כא, ט) באופן שבאו שתי כתי עדים נגד אחד, כת אחת העידה שמכר אחר, והוזמו, והכת השנייה העידה שגנבו לאותו אחר, שאין מצטרפין שתי הכתים בכל אופן להיות עדים זוממין, "באו עדי גניבה אחר שהוזמו עדי מכירה אפילו ראינו אותן רומזין זה את זה אין נהרגין". והקשה הגר"ח, שמכיוון שהוזמו הכת הראשונה אין כאן גמר דין, ואיך שייך שיהיו עדים זוממין בלי גמר דין. לכן הציע גירסא שונה, במקום "שהוזמו" צ"ל "שהעידו", דהיינו שלא הוזמו הכת הראשונה.

והביא הגר"ח "כתב יד ישן" כראייה לשינוי גירסא זו: "ואולי הוא טעות סופר בהרמב"ם וצ"ל אחר שהעידו, אשר כן משמע מזה שלא העירו בזה המפרשים כלל, וכן נמצא בכת"י ישן הנוסחא אחר שהעידו". ובאמת לא ברור לאיזה כתב יד התכוון ומאין שאב הגר"ח ידע זו ואיפה ראהו. וכל המנסה לחתור אחר כת"י זה יעלה חרס בידו. חיפשתי

במלקטי נוסחאות ברמב"ם שיצאו לאחרונה, ואין זכר לשינוי נוסח זה שהביא הגר"ח ולא לשום כת"י, והוא פלאי. ונאמנים עלינו דברי הגר"ח, ותשואות חן חן לו, שעל ידו שרד שינוי נוסחא זו לדורות.

ונראה שהכלל בזה הוא, שהגר"ח אינו מנסה להכריע מהי הנוסחא האמתית, אלא לדידו כל גירסא שהובא בספרים או בגדולי המפרשים טעונה הסבר ותלמוד להבינה על בוריה. ובזה שונה הגר"ח מרבינו הגר"א, שחשיבא ליה הכרעת הנוסחא האמתית. וי"ל שזה מפני שהגר"א בא לפסוק הלכה למעשה, מה שאין כן רבינו הגר"ח.²²

אך הגר"ח לא ניחא ליה בשינוי גירסאות מהאחרונים. הבאנו לעיל דברי הרמב"ם בהל' קרבן פסח (ב, 1): "שחטו לאוכליו לזרוק דמו שלא לאוכליו, הפסח כשר ואין אדם יוצא בו ידי חובתו, לפי שאין מחשבת אוכלין בזריקה". וזה סותר לדברי הגמ' בפסחים (עח, ב), ועוד סותר מיניה וביה, כמו שהקשה הגר"ח שם, ותרץ זאת ברוחב בינתו ע"פ ההלכה של שינוי בעלים. אך רוב האחרונים תירצו שטעות סופר נפלה ברמב"ם - כ"כ הקרן אורה בפתיחה למס' זבחים, האור שמח בהל' פסולי המוקדשין (טו, יא) ובהל' קרבן פסח (ב, 1), השפת אמת בחידושי לפסחים (סא, א), וכן הסכים בשו"ת מנחת ברוך (לאבסקי, סי' כו), וכ"כ החזו"א בגליון חי' הגר"ח שם²³ וכן בחזו"א קדשים (זבחים סי' ד, אות כ).²⁴ והגר"ח ניחא ליה לבאר על פי דין 'שינוי בעלים', מאשר לבאר על פי שינוי גירסאות.

ונוסיף על כך. הרב חיים מרדכי ראללער בספרו חידושי בן יאיר, הציע רעיון זה של טעות סופר, והגר"ח אחרי רואו ספרו הנ"ל כתב אליו ככל ביאורו ברמב"ם, כמו שהביא הרב ראללער בשו"ת באר חיים מרדכי (או"ח ג, יב). נמצא שהגר"ח בודאי ידע מהצעה זה של גדולי האחרונים לשנות את נוסח הרמב"ם, וסירב לקבלה.

כמו כן, כבר הבאנו לעיל את ביאור הגר"ח ברמב"ם בהל' תרומות (א, כו) שהביא את הפסוק של "כי תבאו" במקום שהיה לו להביא "בבואכם", ומכח זה חידש הגר"ח דבעי ביאת כולכם גם בשמיטה. אך הנצי"ב (סבו של אשת הגר"ח) בשו"ת משיב דבר (ח"ב בקונטרס דבר השמיטה), והחזו"א בשביעית (סי' ג ס"ק ט) כתבו בפשיטות די"ל שזה טעות סופר בר"מ וצ"ל "בבואכם".

22 וראה בזה נוסח אחר של הרב אליהו סולובייצ'יק, בס' בית הועד (עמ' 27, הערה 28). ואף שסגנונו שונה קצת, אך הן הן הדברים, וכל הנחלים הולכים אל מקום אחד.

23 וכ"כ החזו"א בגליון חי' הגר"ח, בהל' סוכה (ד, יא) ובהל' מאכלות אסורות (ג, ד) לתרץ את קושית הגר"ח ע"פ השערה של ט"ס, או ע"פ שינוי גירסאות בהל' מעשר שני (א, יד). וע"ע בזה בס' דברי יעקב עמ"ס שבת (עמ' מח, סי' ב), ששיטת החזו"א היא לשנות את נוסח הרמב"ם מחמת קושיא.

24 אך עיין בס' מקדש דוד, קונטרס מענייני קדשים סי' ד, שחולק על הגהה זו וסובר כשיטת הגר"ח.

אכן ראה מש"כ הרב חיים הלר בהוצאת ספר המצות שלו (עמ' טז-יז, הערה 28) שהרמב"ם בתשובה (במהדורה חדשה הדבר מופיע בשתי תשובות - סי' רנד וסי' שח) הביא את הנוסח "כי תבואו!" וכ"כ בשמו בספר החינוך (סי' רפד). והרב הלר הציע שזה אי דקדוק של הרמב"ם. אכן אינו משמע שהוא טעות הדפוס.

ז. סתירות בין משנה תורה לפירוש המשניות

ברור הוא שאין הרמב"ם סותר את עצמו מעניין לעניין במשנה תורה, שהרי אין הבנה לספר הלכה שסותר עצמו. אך הרמב"ם כתב גם פירוש למשניות, ובה יש לעיתים סתירות בין המשנה תורה לפיהמ"ש. והיד מלאכי (יד מלאכי כללי הפוסקים, כללי הרמב"ם והראב"ד והסמ"ג, אות א) הסביר תופעה זו, או בכך שהרמב"ם שינה את דעתו ממה שכתב בקטנותו, או שלא דקדק כל הצורך בפיהמ"ש:

כשהרמב"ם סותר עצמו מפירוש המשניות לחיבור היד, אין לסמוך אלא על מ"ש בחבור. כ"כ הרב"י ב"ד סי' רצ"ד ד"ה ומ"ש שנוהגת. וכתב הכנה"ג שם שכ"כ הרב"ז בח"ב סי' רפ"א (ובמודפס הוא סי' תק"ף), ועיין בשדה יהושע דף ק"ח. וז"ל הרמ"ע סוף סי' קי"ז: פירוש המשניות דקטנותא נינהו, ולא מקשינן ליה מינייהו, ע"כ. וכן ראיתי למהר"י קורקוס בפי"א מהלכות תרומות סוף הלכה י"א שכתב כי לא דקדק במשנה כל הצורך.

ונראה שהגר"ח ג"כ מסכים שאין בעיה לומר שהמשנה תורה סותר לפיהמ"ש.

במשנה זבחים (ט, א) נחלקו רבי יהושע ורבן גמליאל אם העלו דם ונסכים על המזבח אם מותר להורידם: "אין בין דברי רבן גמליאל לדברי רבי יהושע אלא הדם והנסכים, שרבן גמליאל אומר לא ירדו ור' יהושע אומר ירדו". הרמב"ם (פסולי המוקדשים ג, יט) פסק: "וכלי שרת מקדשין דם הפסול ליקרב", שמזה משמע כר"ג, שגם דם יכול ליקרב. וכ"כ הגר"ח (שם יד, ב): "ועיין ברמב"ם פ"ג מהל' פסולי המוקדשין הל' י"ט שפסק דכלי שרת מקדשין דם הפסול ליקרב לכתחלה, והיינו כר"ג דגם בדם אם עלה לא ירד".

לפי הגר"ח, הרמב"ם פוסק כר"ג לגבי קרבן פסול, וזה מכח פסיקתו שכלי שרת מקדשין דם פסול. אך רוב רבותינו האחרונים - ראה קרן אורה בזבחים (פז, א), וטהרת הקודש שם (פד, ב) - פשיטא להו שהרמב"ם פוסק כרבי יהושע. וכן נראה מלשונו בהל' פסולי המוקדשין (ג, ג; שם, יד), ועיי"ש בכס"מ ולח"מ. וכ"כ להדיא הרמב"ם עצמו בפיהמ"ש זבחים (ריש פ"ט) "והלכה כרבי יהושע", כמו שהעיר הגרי"ז (הובא בס' מנחת אברהם זבחים ח"ב דף נח), כשיטת שאר האחרונים. ונראה דלא איכפת ליה להגר"ח מזה שהרמב"ם יסתור עצמו ממה שכתב בפיהמ"ש.²⁵

25 תופעה זו רווחת בענייני טהרות, שרובם מיוסדים על משניות. בהל' טומאת מת (יט, א בד"ה הראשון) כתב הגר"ח: "ועיין בכסף משנה שכתב, דהרמב"ם מעמידה במחזקת מ' סאה, וכפירוש

אך בנקודה נוספת הגר"ח חולק על כללי המפרשים. כתב היד מלאכי (שם, אות ו): "מעולם לא ראינו ולא שמענו שהרמב"ם ז"ל סותר דבריו בספר היד וסומך על מ"ש בפירוש המשנה, זה לא ניתן ליאמר".

והגר"ח נראה שחולק בזה. הרמב"ם בהל' חמץ ומצה (ו, ה) כתב שעיסת הכלבים אין יוצאים בה ידי חובת מצה, לפי שאינה משומרת, אך בפיהמ"ש (חלה א, ח) כתב טעם אחר, לפי שאינה חייבת בחלה. וביאר הגר"ח שמטעם שאינה לחם, היה רק לפוסלה כל זמן שלא חשב להאכילה לאדם, אך אם חזר בו והתכוון למאכל אדם היה מכשירה, ולזה בעי צירוף שני הטעמים לפוסלה לעולם (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, חמץ ומצה ו, ה):

וא"כ הא נמצא דשני הטעמים צריכין להדדי, דטעמא דמצה איתקש לחלה הוא לעיקר פסולה הפוסלה בין מדין מצה ובין מדין שימור, וטעמא דאינה משומרת לשם מצה הוא לפסלה לעולם ולא יועיל מה שחזר וחשב אח"כ לאכילת אדם, ומתאימים דבריו בפירוש המשניות עם דבריו בהל' חמץ ומצה, כיון דתרווייהו צריכין להדדי, וכמו שנתבאר.

והרי זה ברור ששיטה זו נובעת מדרכו של הגר"ח לחלק את ההלכה ל'שני דינים', ולכן יכול הגר"ח לומר שהרמב"ם מפרש שני חלקי הדין בשני מקומות, ואינו סותר עצמו.

ח. הרמב"ם והירושלמי

נודע שהרמב"ם השתמש בירושלמי יותר מאשר רבים מרבנותינו גדולי הראשונים, כלשון הגר"א בביאורו (או"ח רלה, יג) "שהרמב"ם תמיד נוטה אחר הירושלמי". וכ"כ הראב"ד בהשגותיו (ק"ש ג, ו): "זה הרב דרכו להיות סומך על הירושלמי". ובוה תירצו המפרשים כמה פעמים היכן שהרמב"ם פסק דלא כפסק הבבלי, שהלך בשיטת

במשנה שם. אלא דצ"ע דהרי לקמן בהל"ד כתב...". דהיינו שלהגר"ח פשיטא ליה שהרמב"ם במשנה תורה פירשה אחרת מפיהמ"ש, וראה שם שפירש את ההלכה במשנה תורה ע"פ ביאור הגר"א בפירושו על טהרות - אליה רבה.

ובהמשך שם (בד"ה השני), ביאר הגר"ח את המילה 'מחולחלת' במשנה, שהוא מלשון נקבים: "וע"כ משנתנו דאירי כוונת שיש בה נקבים, וכדתנן שהיא מחולחלת". וכבר צווח על דא החזו"א, בשתי גליונות שם, שזה נגד דברי הרמב"ם עצמו בפיהמ"ש, שמחולחלת היינו בלי נקבים! וכיוצ"ב הקשה החזו"א על דברי הגר"ח בהל' טומאת מת (יח, ז) לגבי שיפועי אהלים, שכנראה התעלם מדברי הרמב"ם בפיהמ"ש.

וכיוצ"ב נחלקו הגר"ח והחזו"א בביאור דברי הרמב"ם בהל' טומאת אוכלין (ז, ה), שהשמיט ההלכה שבמשנה ש"משקה טופח איננו חיבור", ועפ"ז בנה הגר"ח תילי תילים של חידושים בביאור העניין. והחזו"א צווח עליו, שהרי הרמב"ם בפיהמ"ש ביאר במשנה ש"משקה טופח" הינו גדר ב"קטפרס שאינו חיבור", ולא דין לעצמו.

הירושלמי. ואף היו לעיני הרמב"ם קטעים מהירושלמי שנאבדו במשך הדורות. נראה שהגר"ח הרגיש בשייכות בין פסקי הרמב"ם והירושלמי, ובהרבה פעמים הביא סייעתא מן הירושלמי לביאורו ברמב"ם.²⁶

אך הגר"ח בספרו אף פעם לא הביא מחלוקת בין הירושלמי לבבלי כדי לבאר את פסק הרמב"ם, אלא בכל פעם ביאר ע"פ דרכו שמדובר בשני חלקי ההלכה, והא כדאיתא והא כדאיתא ולא פליגי. וברור שזה בהתאם לדרכו לחלק ההלכה ל'שני דינים'. ואף שאין זה אומר שהגר"ח אינו סובר אף פעם שהרמב"ם פסק כהירושלמי נגד הבבלי, שהרי הגר"ח לא ביאר את כל הלכות הרמב"ם כסדר, ואולי בכמה הלכות הסכים להמפרשים הנ"ל, אלא שבספרו שלפנינו לא ניחא ליה לבאר דברי הרמב"ם ע"פ מחלוקת הירושלמי והבבלי. ונביא כמה דוגמאות:

בהל' חמץ ומצה כתב (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, חמץ ומצה ו, ה):

והנה ביסוד הך דינא דהעושה עיסה מן החטים ומן האורז דתנן דאם יש בה טעם דגן חייבת בחלה ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח, דמבואר בזבחים דף ע"ח ע"א דהוא משום דטעם כעיקר דאורייתא, ובירושלמי פ"ק דחלה מבואר דהוא משום דין גרירה דהאורז נגרר אחר החטים, וכבר עמד בזה בהלכות חלה להרמב"ם דלמה לנו לתרתי טעמי.

מזה ייסד שם הגר"ח 'שני דינים', שלחובת מצה וחלה צריך שיהיה ממין חמשת המינים, ולזה מועיל טעם הבבלי, שמכיוון שעיקר הטעם מחמשת המינים כל העיסה יש בה הלכות אלו. אך עדיין צריך שם לחם, ולזה הטעם הנ"ל אינו מספיק, ולכן הוסיף הירושלמי שיש גם דין גרירה, שזה נותן בכל החפצא דין לחם.

וכן ביאר בהל' תרומות שלפי הבבלי אין קנין נכרי מפקיע מיובל, מכיוון שיובל מגביל את הקנין. והקשה שמהירושלמי משמע להיפך, שקנין נכרי היה מפקיע דיני יובל. וכתב הגר"ח בשם ידידו הרב שמחה זעליג ריגר (הדיין בבריסק), לפרש את לשון הירושלמי באופן שמסכים לביאורו בבבלי (חידושי ר"ח הלוי על הרמב"ם, תרומות א, י):

אשר לפ"ז הא נמצא דבהסוגיא דגיטין מבואר דלכו"ע אין קנין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מיובלות, ונצטרך לומר דהש"ס שלנו חולק על הירושלמי שהבאנו, אלא ודאי כמו שכתבנו דגם דברי הירושלמי סובבים דאין קנין הנכרי מועיל להפקיע מיובל.

26 למשל בהל' פסולי המוקדשין (ג, יט), הל' קרבן פסח (ב, ו), הל' מעשה הקרבנות (י, יב), הל' תפילין (א, יא), והל' תרומות (א, י).

וראה עוד דוגמאות בהערה.²⁷

ט. סיכום

ניסינו לסדר את הכללים שעומדים מאחורי ביאורי הגר"ח ברמב"ם. ספרו נתקבל לאבן פינה של לימוד התורה בימינו, ורבים מנסים להתחקות אחר מהלכו ונהנים מזיו ויופי תורתו. תקוותי שהבהרת כללותיו תביא להערכה רבה יותר לתורת הגר"ח. בנוסף, הרבה פעמים התקשו אחרוני זמננו בדברי הגר"ח, וכאשר מבינים את כללותיו הדבר יעזור להבין את מבטו של הגר"ח, ובמה שונה פירושו מדרכם של מפרשים אחרים.

כפי שראינו, אחד מיסודות הגר"ח הוא קריאת הרמב"ם באופן דייקני, אפילו כאשר הדבר מביא לקושי בהבנה. להבנת הגר"ח הרמב"ם אינו כותב באופן אלגורי. ממבט זה בספר משנה תורה, יוצאים הרבה מכללי הגר"ח, כגון שיש לדייק בהשמטות הרמב"ם, ואופן סידורו, וכמו"כ ההתעלמות מתירוצים ע"פ גרסאות. ראינו עוד שלפי הגר"ח, הרמב"ם בספרו התכוון גם כן לפרש סוגיות בגמ' על דרך ההבנה. ממבט זה יוצא שיש לשונות ברמב"ם שהם מלמדים 'לומדות', וכן מתברר על פי זה היחס בין פירוש המשנה לרמב"ם לספר משנה תורה, וכן השילוב בין הבבלי והירושלמי.

ועוד נראה להוסיף: הגר"ח ידוע ביראת השמים שלו שקדמה לחכמתו. נראה כי כך גם הרבה מיראתו בפני דברי הרמב"ם ודייקנותו בהבנת הדברים בפשוטם, נובעים מצדקותו, יראתו ואהבתו לדבר ה'. כל הלומד בדבריו של הגר"ח מרגיש ביראתו, ומוסיף יראה על חכמתו.

27 בהל' שבת (יד, א) כתב הגר"ח: "דהנה בירושלמי פ' הזורק אמר ר' יוחנן העומד והחלל מצטרפין לארבעה ובלבד שיהא העומד רבה על החלל, וקשה מהא דבסוגיא דעירובין דף ע"ח ע"א מבואר טעמא דבור וחוליייתו מצטרפין לארבעה משום דחזי למינח עליה מידי ולהשתמש ולא משום טעמא דעומד מרובה על החלל וצ"ע... ולפ"ז הרי מיושבים היטב דברי הירושלמי והש"ס דילן ולא קשיין אהדידי".

וכיוצא בזה בהל' סוכה (ה, יט). וכן כתב בהל' איסורי ביאה (יז, ב): "אבל אה"נ דתלמודין לא פליג על הירושלמי, משום דתרי גווני נינהו, דתלמודין איירי בדין פסול חללות הבא מחמת ביאה, והירושלמי איירי בדין חללות הבאה מחמת משפחה".